

Sivas Yöresi Alevîliğinden Türkiye'deki Alevîlik Tartışmaları Üzerine Bir Analiz

Metin BOZKUŞ*

ABSTRACT

An Analysis on Discussion of Turkish Alevism From the Perspective of Sivas Region Alevism. This article deals with some evaluations and proposals concerning the religious services directed towards Alawi citizens. Here my goal is to make a contribution for Alawis to benefit from the services of the Directorate of Religious Affairs like Sunnites. Otherwise I aim at interrogating neither Religious Affairs nor Alawis, on the contrary my goal is to show the way in a positive manner to the angles of mutual views. For this aim, at first I wanted to present the historical difference between the history of Alawism and its present situation and between Alawism and Bektashism to the attention of the readers. Following this, I wanted to give generally the view of Alawites to the Religious Affairs and their expectations from this organization. Meanwhile I stressed that the Religious Affairs, while presenting services, should give close attention to the matters that Alawis have followed up with special interest today and through out history like Sunnites who have staped similar approach to the same matters. Furthermore I tried to make my proposals concrete taking the region of Sivas as an example. My sincere wish is to make positive contributions to our religious and national unity with there evaluations and proposals.

KEY WORDS: Alawi, Alawism, Bektashism, Directorate of Religious Affairs, Religious Services, The region of Sivas

Giriş

Sivas şehri, bugün olduğu gibi, geçmiş dönemlerde de pek çok açıdan yolların kesiştiği bir konumda bulunmuştur. Şehrin bu konumu, siyasi, ticari ve ekonomik açıdan olduğu kadar, inanç, düşünce ve fikir hareketlilikleri açısından da önem arz etmiştir. Anadolu'daki hâkimiyet müca-

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

deleleri genelde Sivas ve civarında yaşanmış, bu nedenle bölge önemli savaflara sahne olmuş ve şehir bazı beylik ve devletlere başkentlik yapmıştır.

Sivas, coğrafi konumu itibariyle, tarih boyunca hep 'uç'da, sınır şehri veya sınırda bir şehir olmuştur. Hititler'le Medler'in, Medler'le Persler'in, Romalılar'la Ermeniler'in, Bizans'la Türkler'in, Selçuklular ile Danişmendler'in, Osmanlı ile İlhanlılar'ın, XVI. Yüzyıldan itibaren de Osmanlılar ile Safeviler'in 'uç ili' olmuştur.

Anadolu Türk tarihinde, bazı siyasî-dinî nitelikli hareketler ortaya çıkmış ve isyanlar yaşanmıştır. Bunlar arasında Selçuklu döneminde Babaîler İsyan'ı ve Osmanlı döneminde Kızılbaşlık hareketi bu anlamda önemli yer tutmuşlar. Günümüzde Anadolu'da yaşayan Alevilik, kendisini bu hâdiseler üzerine konumlandırmıştır. Osmanlı döneminde, Erdebil'den Anadolu'ya önceleri bir tarikat olarak yayılan, daha sonra Azerbaycan'da devlet kuran Safevîler'in yaydığı inançlar, gerek Osmanlı ve gerekse günümüz toplum yapısında derin etkiler bırakmıştır. Bu etki, Osmanlı'nın doğu sınırını oluşturan Sivas'ta yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Osmanlı'nın bu harekete karşı önlem aldığı bölgelerin başında Sivas gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemin aydınlatılması ve toplumun bilgilendirilmesi, günümüz Alevî-Sünnî bakış açılarına olumlu yönde katkı sağlayacak ve sorunların çözümüne ışık tutacaktır.

Bu makalede, Sivas yöresinde Aleviliğin tarihi ve bugünü ele alınacaktır. Bu amaçla önce, Sivas'ın geçmiş siyasi tarihi kronolojik olarak verilecek; bu süreçte Alevilik konusuyla bağlantılı hususlara değinilecektir. Daha sonra günümüz Sivas yöresinde yaşayan Alevilik'ten hareketle, konu din-mezhep, Alevilik-Sünnilik ve Diyanet ilişkileri açılarından ele alınacaktır.

A. Sivas'ın Tarihsel Gelişimi

1. Türk Hâkimiyeti Öncesinde Sivas

Sivas, Anadolu'da tarihin erken dönemlerinden itibaren çeşitli devletlere ve medeniyetlere beşiklik etmiş önemli bir yerleşim merkezidir. Şehir, coğrafi konumu itibariyle, Anadolu'nun önemli bölgelerinden Amasya, Tokat, Sivas, Çorum, Yozgat, Niğde, Kırşehir ve Malatya'yı içine alan Kapadokya bölgesi içinde yer almaktadır.¹ Kapadokya bölgesi,

1 Bkz. İsmail Haklı – Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 1-2; M. Fahrettin Başel, *Sivas Bülteni*, Kamil Kitabevi, Sivas 1935, s. 12; Tuncer Baykara, *Anadolu'*

M.Ö. 334 ve 332 yıllarında kısa bir süre büyük İskender'in eline geçmiş, ancak Persler bölgeye tekrar hâkim olmuşlar ve M.Ö. 322'de bölgede kurulan yeni devlete "Kapadokya Devleti" ismi verilmiştir. Bölge M.Ö. 163 yılında Roma İmparatorluğuna bağlanmış, M.S. 395'de İmparatorluğun bölünmesi ile Sivas, Doğu Roma devleti içinde kalmıştır.² 'Sivas' isminin Bizans döneminde kurulan Sabestia'dan mı geldiğine ve Selçuklular tarafından kurulan Sivas'ın Sabestia'nın yerinde mi kurulduğuna dair kesin bilgi tespit edilememiştir. Diğer bazı Anadolu şehirleri gibi, Sivas'ın da Türkler tarafından tamamıyla yeniden inşa edilmiş olması da mümkündür.³

Sivas, 656-657 yıllarında ilk defa İslâm ordularının akınlarına uğramıştır. Emeviler zamanında başlayan fetih hareketleri ile İslâm orduları ile tanışmış, Halife Abdülmelik'in kardeşi Muhammed b. Mervan komutasındaki İslâm orduları, 682 yılında Sivas (Sebastapolis) yakınlarına kadar gelerek II. Justinien komutasındaki Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Kazanılan bu zaferle İslâm ordusu 700-701'de Maraş, 702-703'de Erzurum ve Darend'e'yi fethetmiştir. Bu dönemde Anadolu'ya yapılan akınlar sırasında, Hz. Peygamber'in alemdarlarından Abdülvehhab Gazi'nin, serasker olarak Sivas'a geldiği ve burada şehit düştüğü sanılmaktadır. Müslüman Arapların Suriye'nin fethinden sonra Bizans sınırına dayanarak yaptıkları bu geçici akınlar bölgede herhangi siyasî-dinî bir iz bırakmamıştır.⁴ İslâm orduları, Sasanî egemenliğine son verdikten sonra, Emeviler ve bilhassa Abbasiler döneminde Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya 'Anadolu Gazaları' adıyla akınlar düzenlemiş ve bu akınlara yeni Müslüman olmuş milletlerden ve özellikle Türklerden oluşan gaziler de katılmışlardır. Anlaşılan Müslüman Türkler VIII-IX. yüzyıllarda Bizans'a karşı 'gaza' için Anadolu'ya gelmişler ve Tarsus-Malatya hattında önemli hatıralar bırakmışlardır.⁵

nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Ankara 1988. s. 12; *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982-1983, IX/6852-6853.

2 Besim Darkot, "Sivas", *İA.*, X/569-570; *Sivas İl Yıllığı*, Ankara 1973, s. 5-7.

3 Başel, *a.g.e.*, s. 14; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, 1993, s. 118.

4 Hakkı-Nafiz, *a.g.e.*, s.7-8; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1995, s. 27; Franz Babinger, *Anadolu'da İslâmiyet*, çev. Ragıp Hulusi, yay. Haz. Mehmet Kanar, İstanbul 1996; s. 13; Saim Savaş, "Dokuz Asırlık Türk Şehri Sivas", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sa: 23, (Ocak-1996) s.18.

5 Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 57-60; Baykara, *a.g.e.* s. 25-45; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 37-38.

2. Türk Hâkimiyeti Sonrası Sivas

Türklerin M.Ö. Anadolu'ya geldikleri ve doğu kısmında etkili oldukları bilinmekle beraber, bu döneme ait bilgiler yeterli değildir. Ancak Karadeniz ile Hazar Denizi'nin Kuzeyinde hâkim bir güç olan Türklerin zaman zaman güneye inerek, Anadolu'ya kadar nüfuz etmiş olmaları mümkündür.⁶ Oğuz Türkleri Çağrı ve Tuğrul Beyler, Dandanakan (1040) zaferi sonrası Anadolu kapılarını Türklere açmışlar ve Anadolu topraklarının büyük bir kısmı gibi, Sivas da Türk İslâm hâkimiyetine kesin olarak 1071 Malazgirt zaferinden sonra girmiştir. Şehri, Alparslan adına ele geçiren Danişmend Gazi, Anadolu'da ilk Türk emirliğini Sivas merkezli olarak kurmuştur. Danişmendler, Sivas'ta 1071'den 1174'e kadar hüküm sürmüş, ancak bu dönemde, Haçlı seferleri ve Beylikler arasındaki mücadeleler nedeniyle, şehirde kayda değer bir gelişme olmamıştır.⁷

Sivas, 1174'de II. Kılıçarslan'ın, Danişmend egemenliğine son vermesiyle Selçuklu hâkimiyetine katılmış ve Sultan İzzeddin Keykavus zamanında önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. 1217'de Anadolu'da ilk tıp fakültesi sayılan 'Darü's-Şifalar'dan biri de Sivas'ta açılmıştır. Yine bu dönemde inşa edilen bazı medreseler günümüze kadar gelebilmiştir. Şehir, Alaaddin Keykubad zamanında hayli gelişmiş ve nüfusu yaklaşık 120.000 olmuştur. Bu dönemde şehirde halkın çoğunluğunu, inanç olarak Hanefi mezhebine mensup, Türkmenler oluşturmuştur. Sağlanan huzur ortamı sayesinde ticari hayat gelişmiş, şehir imar edilmiş, ticaret yollarının merkezi noktasında bulunması, farklı milletlere mensup tüccarların şehre yerleşerek dünyanın her tarafına ticaret kervanları göndermelerine imkân vermiştir.⁸

Sivas, Selçuklular döneminde yaşadığı parlak günlerin ardından önce 1240 yılında yaşanan Babaî İsyanı ile sarsılmıştır. İsyanın kahramanı Baba

6 *Oğuz Destanı*, yay. A. Zeki Velidi Togan, İstanbul 1971, s. 31-32; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara 1988, s.108-111.

7 Türklerin gelmelerinden önce, bilhassa VI. ilâ XI. yüzyıllar arasında, Anadolu, tam beş yüz yıl rakip orduların çığneyip, yakıp-yıkacağı bir yer haline gelmiştir. Uzun yıllar süren Sâsâni-Bizans mücadelesi nüfusu azaltmış, mal ve can güvenliği nedeniyle köyler boşalmış, insanlar kalelere ve surlarla çevrili şehirlere sığınmışlardır. Sasanilere son veren İslâm Ordularının, Anadolu'yu bir cihad sahası görerek, akınlar yapmaları da Anadolu'da nüfusun azalmasına ve hayatın belli merkezlerde toplanmasına sebebiyet vermiştir. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. M. Halil Yinanç Ankara 1987, s. 110-204; Başel, a.g.e., s. 17; M. Halil Yinanç, "Danişmendler" *İA.*, III/473; Gordlevski, a.g.e., s. 48-49; Hakkı-Nafiz, a.g.e., s. 24; Sevim, a.g.e., s. 58-6; Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, çev. O. Esen-Y. Öner, İstanbul 1986, I/45-46.

8 Hakkı-Nafiz., a.g.e., s.35; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.129-123; Werner, a.g.e., I/65.

İlyas, başta kendi zaviyesinin bulunduğu Amasya olmak üzere, Tokat, Çorum, Sivas ve Yozgat'taki Türkmenleri nüfuzu altına almıştır. Amasya'dan hareket eden isyan birlikleri önce Sivas'a saldırmış, yöneticiler ve halk şehri savunmuş, ancak başarılı olamamışlar ve şehir isyancıların eline geçmiş. İsyanı bastırmak için Erzurum'daki sınır garnizonu askerleri Sivas'a ulaşmış. İsyan sonrasında Selçuklu devleti zayıf düşmüş ve kendini savunamaz hale gelmiştir. Ardından Moğollar karşısında yaşanan Köse-dağ (1243) bozgunu ile şehir kara günler yaşamaya başlamıştır. Moğollar, şehri üç gün süreyle yağmalamış ve şehirdeki tüm savaş aletleri, makine ve silahlar ile şehir surlarını yakıp yıkmıştır. Bundan böyle Anadolu bir uydu devlet olarak İlhanlılar (1246–1283)'a bağlanmıştır.⁹

Sivas, İlhanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru Uygur Türklerinden olan ve Moğolların Anadolu valisi Timurtaş'ın maiyetinde bulunan Emir Eratna'nın idaresine geçmiştir. Emir Eratna, 1343 yılında Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük mevkiinde Moğol ordusunu mağlup etmiş, 1344 yılında Orta Anadolu'ya hâkim olmuş ve sultanlığını ilan etmiştir. Bu devletin başkenti önce Sivas, sonra Kayseri olmuştur. Emir Eratna'nın ölümü üzerine yerine oğlu Mehmet Bey (v.1365) geçmiş, onun öldürülmesi ile de yerine oğlu Ali Bey (v.1380) geçmiştir.¹⁰ Bu dönemde meydana gelen iktidar mücadeleleri ile Moğol ve Türkmen aşiretlerin ayaklanmaları sonucu, devlet dış saldırılara açık hale gelmiştir. Bu durumu fırsat bilen Karamanoğlu Alaaddin Bey, 1366'da önce Konya ve Niğde'yi, ardından 1375'de Kayseri'yi ele geçirmiştir. Bunun üzerine Ali Bey Sivas'a kaçmış ve Kadı Burhadeddin'e sığınmıştır. 1380'de Ali Bey'in ölümüyle, Kadı Burhanneddin önce onun yedi yaşındaki oğluna naib tayin edilmiş, ardından ortaya çıkan iç karışıklıkları ortadan kaldırarak 1381 yılında kendi adıyla anılan devleti kurmuştur.¹¹ Kadı Burhanneddin (1380-1398)'in yaklaşık on sekiz yıl süren egemenliği, 1380'de Akkoyunlu Türkmen Karayülük

9 Bkz. İbn-i Bibi, *Selçuknâme*, haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, II/70–73; Gordlewski, *a.g.e.*, s. 64-65; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1996, s. 116,128,133; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, Kayseri 1997, I/65–68.

10 Ünlü seyyah İbn-i Batuta, Sivas'ın Eratnalılar dönemindeki toplumsal yapısını şöyle anlatıyor: "Türkler tarafından ele geçirilen bu topraklarda, halen Müslüman Türklerin idaresinde Hristiyanlar da yaşamaktadır. Anadolu halkının hepsi İmamı Azam Ebû Hanife mezhebine mensupturlar, aralarında kaderi, rafizî, haricî ve ehl-i bid'at kimse bulunmamaktadır İbn Batuta, *Seyahatname*, çev. Mümin Çevik, İstanbul 1983, s.193;Başel, *a.g.e.*, s.22-23; Baykara, *a.g.e.*, s.68.

11 Bkz. Aziz Ertelibadi, *Bezmi-Remz*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 238; Hakkı-Nafiz, *a.g.e.*, s. 62-76; Yaşar Yücel, *Kadı Burhanneddin Ahmet ve Devleti*, Ankara 1983.

Osman Bey'le yaptığı savaş sonucu öldürülmesiyle son bulmuştur. Osman Bey, şehrin kendisine teslim edilmesini istemiş, ancak devletin ileri gelenleri, yağmalanacağı endişesiyle, şehri teslim alması için Yıldırım Bayezid'e haber göndermiştir. Bunun üzerine Bayezid, büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi 24000 kişilik bir orduyla Sivas'a yollamış, yapılan savaşta Osman Bey mağlup edilmiş ve şehir teslim alınmıştır. Böylece Sivas, Niksar ve Kayseri gibi önemli merkezler Osmanlı ülkesine katılmıştır. Sivas ve Amasya bölgeleri 'Rum Beylerbeyliği' adıyla, Osmanlı'nın üçüncü Beylerbeylik merkezi olmuştur.¹²

3. Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Sivas

Sivas, Osmanlı hâkimiyetine girmekle Timur tehlikesinden kurtulamamış ve Osmanlı'nın Sivas'taki hâkimiyeti kısa sürmüştür. Timur 1400'de Sivas önlerine dayanmış, uzun süren bir kuşatmanın ardından, şehir 27 Ağustos 1400'de teslim olmuştur. Yaşanan yağma ve katliamlardan sonra ticari mekânların çoğu yok olmuş, şehrin nüfusu ve ekonomik potansiyeli önemli ölçüde kaybolmuştur.¹³ Şehir kısa bir süre sonra Yıldırım Bayezid tarafından tekrar alınmış, ancak 1402 Haziran ayında tekrar Osmanlı topraklarına giren Timur, Sivas'ı yeniden ele geçirmiştir. 1402 Ankara yenilgisinden sonra başlayan Osmanlı fetret döneminde, şehri Timur'un izniyle Kadı Burhaneddin'in damadı Mezid Bey yönetmiştir. 1407-1408 yılında Sivas, Çelebi Mehmet tarafından tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır. Şehri ele geçiren Osmanlılar, başta bedesten olmak üzere han, hamam ve çarşılar yaptırmak suretiyle imar işlerine hız vermişler. Özellikle XV. Ve XVI. Yüzyıllarda imar faaliyetleri en yüksek seviyeye ulaşmıştır.¹⁴

Sivas, XV. asrın ortalarına kadar Osmanlı şehzadelerinin oturduğu bir sancak merkezi olmuştur. Bu tarihten itibaren doğuda Akkoyunlu tehlikesi ortaya çıkmış, 1461'de Koyulhisar'ı ele geçiren Uzun Hasan, Fatih'in Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine yürümesine mani olmak için toprak işgallerine başlamış. 1472'de otuz bin kişilik bir orduyla önce Tokat'ı ele geçiren Uzun Hasan, ardından Sivas ve civarını yağmalatmış. Bu sal-

12 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, II/299; Metin Kunt, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1988, II/52.

13 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat (Osmanlı Tarihi)*, sad. Neşet Çağatay, Ankara 1992, I-II/ 9-11; Nişancı Mehmet Paşa, *Hâdisat, (Osmanlı Tarihi)*, sad. Enver Yaşarbaş, İstanbul 1983, s.120; Hakkı-Nafiz, a.g.e., s. 93-94; Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 2006, s.13-21.

14 Uzunçarşılı, a.g.e., II/374; Kunt, a.g.e., s.67-71; İbrahim Aslanoğlu, *Her Yönden Sivas*, Sivas 1979, s. 27.

dırılar karşısında Sivas'a gelen Fatih, 11 Ağustos 1471'de Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli zaferini kazanmıştır.¹⁵

Osmanlı döneminde, başlangıçta yalın bir tarikat olarak Erdebil'den Anadolu'ya yayılan Safevi Tarikatı, daha sonra siyasallaşarak Azerbaycan'da Safevîler Devleti'ne dönüşmüştür. Safevîlerin yaydığı inançlar, gerek Osmanlı ve gerekse günümüz toplum yapısında derin etkiler bırakmıştır. Şah İsmail tarafından 1501'de kurulan Safevi Devleti, İsmail'in büyük dedesi Şeyh Safiyüddin (v.1334) tarafından kurulan, ancak sonradan İsmail tarafından normal tasavvufi yapısından militan şîliğe dönüştürülen, Safevî'ye tarikatına dayanmaktadır¹⁶. İsmail, bünyesinde askeri bir dinamizmi taşıyan ve Türkmen kabilelerden oluşan bu dinî-siyasî hareketi, İran'da güçlü bir hale getirmiştir. Bu amaçla Anadolu'daki halkı isyana teşvik etmiş ve böylece Osmanlılarla Safevîler arasında uzun yıllar sürecek, mezhebi-ideolojik bir farklılığı ve buna dayalı bir mücadeleyi başlatmıştır. Aslında Osmanlı-Safevi mücadelesi sırf dini-mezhebi bir mücadele olmamıştır. Her iki devlet de siyasi, stratejik ve diğer maslahatlardan yola çıkarak İslam Dünyası üzerinde egemen olmak istemişlerdir. Ancak kendilerini bir mezhebe bağlı göstermeleri, ondan destek edinme istekleri, aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırmıştır.

Safevîlerin, şîliği resmi mezhep seçmelerinde bazı siyasî ve stratejik sebepler belirleyici olmuştur. Bunların başında; Osmanlı'nın Sünnî mezhep anlayışı gelmektedir. Bu nedenle, Osmanlı'nın Sünnî olması ısrarla vurgulanmış ve böylece Şîlik bilinci üzerine, millî bir devlet kurulmuştur. Safevîler, Şîliği sevdirmeye yönelik pek çok girişimde bulunmuş ve bazı özel merasimler ihdas etmişlerdir.¹⁷ Yeni oluşan bu Safevî inanç sistemi,

15 M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I-II/47-48; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/95-100.

16 Safeviye Tarikatı'nın kuruluşu, kurucusu Şeyh Safi başta olmak üzere, tarikatın diğer şeyhleri, tarikatta Sünnilikten Şîliğe yönelik meylin ortaya çıkması, Osmanlı ile ilişkisi, Timur'un tarikata olan ilgisi, Cüneyd (v.1460) tarikatın başına geçmesi ve Sivas'a gelmesi konularında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Safevîler" *İA*. X/53; Shaw, *a.g.e.*, I/19. Bkz. Hasan Onat, 'Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine', *İslamiyat*, c. 6. Sa: 3, Ankara 2003, s. 111-126; Bkz. Babinger, *a.g.e.*, s. 19. İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1993, s. 130; Kunt, *a.g.e.*, s. 108-109; Werner, *a.g.e.*, I/241; Yinanç, *a.g.m.* III/243)

17 Örneğin, Şahlar, şîî imamların mezarlarını kutsallaştırmak, Aşura günlerinde Hüseyniye merasimlerini geleneksel hale getirmek ve imamlar için canlarını feda etmeye hazır olduklarını bildirmek adına, kendilerini 'Ali Eşiğinin Köpeği' veya 'Velayet Eşiğinin Köpeği' gibi lakaplarla nitelemişlerdir. Yine kendilerini bu kutsal mezarların hizmetçisi olarak görmüş ve sembolik de olsa buraları süpürmüşlerdir. Şah I. Abbas, bu lakabı dinî törenlerde kullanmak için yüzüğüne nakşetmiştir. Bkz. Vecihi Kevserani, *Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul 1992, s. 161-163; Ali Şeraiti, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Feyzullah Artinli, İstanbul 1990, 265-68.

teolojik açıdan Kur'an'ın bâtinî yorumuna, yeni seçilmişin sülukuna, gece toplantılarına, kapalı, anlamlı bir edebiyata ve müridlerin kendi aralarında anlaşmalarını sağlayan gizli bir bilince dayanmaktaydı. Ancak buradaki Oniki İmama duyulan derin saygı, Şîî- Caferî mezhebinde olduğu gibi, itikadi ve ameli açılardan Oniki İmam eksenli bir bütünlük arz etmediğinden, ilk bakışta araştırmacıyı yanıltmaktadır. Zira Alevilik'te Ali ve İmamlar'ın konumu Şiilik'te olduğundan çok farklıdır. Alevilik'te Ali ve İmamlar, siyasi-hukuki değil, manevi rehberlerdir. Bunlar Alevilik'te tarihsel kişiliklerinden çok, menkıbevi kişilikleri ile öne çıkarlar.¹⁸

Anadolu'da, Kerbelâ şehitlerine bağlılık, Ali'nin düşmanlarına lanet, yani 'teberra', Ehl-i Beyt dostlarına muhabbet, yani 'tevellâ' gibi inanışlar Safevîler eliyle oluşturulmuş ve yayılmıştır. Özellikle teberrâ ve tevellâ ilkeleri, Safevî propagandanın temelini oluşturmuştur. Bu iki öge, ruhun beden göçüne inanan bir cemiyette ayrı bir değer kazanmıştır. Şah, tarihatın mürşidi olması yanında ona 'ilahi kutsama' gözüyle bakılmış ve Türkçe yazılan eserlerde hulûl inancında ölçü kaçırılmıştır.¹⁹ Böylece her zorba Yezid'in, her şehid İmam Hüseyin'in veya XVI. yüzyılda öldürülen şair Pir Sultan'ın yeniden bedenleşmesi olarak algılanmıştır. Anadolu'daki, yaygın Sünnî anlayışa benzemeyen, göçebe halk inançlarının zeminini oluşturan bu öğeler, Safevîlerin propagandaları sonucu bu inanç mensuplarının giderek cemaat dışı bir İslâmlık içinde yer almalarıyla sonuçlanmıştır. Özellikle kırsal kesimde etkili olan bu propagandalar sonunda, Ali'nin tanrısal bir öz taşıdığı düşüncesi ve ruh göçü ile ilgili kabul, Tanrı'nın insanda tecellisi inancını doğurmuştur.

Kısaca en belirgin vasfını Şiilik ve en etkili tesirini mezhep farklılığı üzerine oturtan Safevi Devleti, genel olarak hem İslam dünyasında bir ikiliğin doğmasına, hem de yürütülen yoğun propagandalar sonucu, Anadolu'daki Türkmen toplulukların önemli bir kısmının ana kütleden kopartılarak farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Sonuçta Anadolu insanı ağır bedeller ödemiştir.

XV. Yüzyıldan itibaren, Safevîlerin Anadolu'da yaydığı akım, sadece bir güvenlik sorunu olmakla kalmamış, giderek dini görüşleri itibariyle de geleneksel Sünnî inancı tehdit etmiştir.²⁰ Bir buçuk asır devam eden

18 Blz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşılık Yazıları*, Ankara 2006, s.58-68.

19 Melikoff, *a.g.e.*, s.131-137; Kevserani, *a.g.e.*, s.157-161; Sümer, *Safevî Devleti*, s.3-7.

20 Bu bağlamda Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesi, Osmanlı'dan ilgi görmemesi, Karamanoğlu İbrahim Bey'e sığınması, Konya'da mezhebî konularda tartışmalara girişmesi ve Haydar'ın

bu propaganda, ağırlıklı olarak, merkezi yönetim anlayışının tam olarak yerleşmediği, cami ve medrese etkisindeki dini hayatın etkin olmadığı, geleneksel şifahi inançlara bağlılığın devam ettiği yarı göçebe topluluklar üzerinde etkili olmuştur. Bu topluluklar, kendilerini ziyaret eden, Safevi şeyh ve dervişlerin gizli kuvvetlere sahip olduklarına inanmışlardı.²¹ Özellikle ‘Vilayet’i Rum’ adıyla bilinen Sivas ve civarı, Osmanlı-Safevi savaşları sebebiyle Doğu Anadolu’dan gelen iç göçün ve Celali isyanları sebebiyle kırsal kesimden kentlere kaçışın yarattığı bir nüfus yoğunluğu da yaşamıştır. Özellikle II. Murad ve Fatih devrinde, Doğu Anadolu’yu kontrole yönelik uygulanan reformlar, bölge halkı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştı.²² Bu ortamda İran’da bu türden bir devletin ortaya çıkması Osmanlı yönetiminde endişe ile karşılanmış. Sultan Bayezid olup bitenler karşısında Şah’ı uyarmakla yetinmiştir. Bağdad’ı ele geçiren Şah ise bölgeye hâkim olmuştur.²³

müridlerine savaş yöntemlerini öğretmesi, başlarına oniki dilimli kırmızı serpuş giydirmesi ve bu tarihten itibaren Safevi taraftarlığı anlamında ‘kızılbaş’ isminin yayılması ve oğlu İsmail’in yerine geçmesi konularında bkz. Yınanç, *a.g.m.* III/ 243. Aşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 250; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/226-227; Sümer, *Oğuzlar*, s. 150-51; Yazıcı, *a.g.m.*, X/54-55.

21 Sümer, *Oğuzlar*, s. 149; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, Ankara 2002, s.134.

22 Babinger, *a.g.e.*, s. 19; Shaw, *a.g.e.*, I/119; Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara 1994, s. 149. Bu etkilere mukabil Şah İsmail’in Sünnileri sindirme ve baskılamaya yönelik mezhebi uygulamaları konusunda bkz Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi’ne göre Sultan Bayezid-i Veli*, çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997, s. 39- 45, Bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 46-48

23 Şah,1503’de mağlup ettiği, eski Irak ve Fars hükümdarı Akkoyunlu Murad Bey’in Diyarbakır’a sığındığını ve Dulkadiroğlu Bey’i Alaüddevle ile birlikte kendisi üzerine geleceklerini haber almış ve onlardan erken davranarak önce Elbistan üzerine yönelmiş, ardından hiç sezdirmeden Osmanlı sınırını geçerek Tokat taraflarına geçmiştir. Kendisine bu tecavüzün sebebi sorulunca ‘Padîşah benim babamdır, onların ülkesinde gözüm yoktur’ diyerek özür dilemiştir. Tarihçiler, Onun Osmanlı topraklarına yönelik bu saldırısını, bu ülkedeki Safevi taraftarlarını tahrike ve onları cesaretlendirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirmişler ve ayrıca Onun, eskiden beri Erdebil tekkesiyle ilişkili bölgelere adamlar göndererek, el altından Osmanlı devleti aleyhine bir isyan hazırlığında olduğunu belirtmişlerdir Montran, *a.g.e.*, s. 140; Shaw, *a.g.e.*, I/119; Sümer, *Safevî Devleti*, s. 22; Oktay Efendizade, “Safevî Devleti’nin kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dâir”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1996, III/815-816. . Ankara, 1996, III/815-816. . Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II/28-229; Efendizade, *a.g.m.* III/16; Anadolu’da XVI. ve XVII. Yüz yıllarda İran’dan gelen Şîî-Safevî daîlerin destek ve tertipleriyle başlayıp bölgedeki idarecilerin, bilhassa vergi konusundaki uygulamalarıyla, artan isyanlar, Sivas’ın her açıdan geri kalmasında büyük rol oynamıştır. Bu dönemde Sivas ve çevresinde propaganda yürüten daîler eliyle, İran’dan hilafetnameler getirilerek yeni halifeler tayin edilmiş olup toplanan adak ve nezirler de Şah’a gönderilmiştir. Bu propaganda, özellikle Osmanlı’nın Avrupa’ya yaptığı askeri seferler esnasında daha da hızlanmıştır. Bu bağlamda İran’dan, Çorum, Kastamonu, Sivas vb. şehirlere gelen daîler, ‘Şahı seven şimdi malum olur’ diyerek, halkı isyana teşvik etmişlerdir. Böylece Şah, bölgedeki Safevi yanlısı halk üzerinde siyasî ve bilhassa dinî/mezhebî hakimiyet kurmuştur. Öyle ki, Şah’ın bir sarı

Osmanlılar, Safevîlerin etkili olduğu yerlerde, öncelikle dinî hayatı kontrol altında tutmaya çalışmış. Bu amaçla bölgeden gelen şikâyetler dikkate alınmış, tetkik edilmiş ve suçlular cezalandırılmış. Bu türden askeri kontroller ve takibat yanında, birtakım ekonomik tedbirler de alınmıştır. Sivas'ta yapılan tarihi eserler, bunu göstermektedir. Sivas'ta XVI. asırda yapılan eserlerin tamamı, merkezi yönetimin desteği ile devleti temsil eden yöneticiler ve vakıflar tarafından yaptırılmıştır. Bu devlet desteği, XVII. asırda da devam etmiştir. IV. Murad, İran'a düzenlediği, 1634 Revan ve 1638 Bağdat seferlerinde, ordusuyla Sivas'ta konaklamış ve bu esnada birtakım temlik ve ihsanlarda bulunmuştur. XVI. ve XVII. asırlarda meydana gelen isyanlar ve karışıklıklar, XVIII ve XIX. asırlarda eşkıyalık hareketlerine dönüşmüştür.²⁴

Sivas bu dönemdeki zorbalıklardan ve eşkıyadan büyük zarar görmüştür. XVII. asrın ortalarında 1649'da Sivas'tan geçen Evliya Çelebi, Sivas'la ilgili bilgi verirken, surlar içinde 44 mahallenin bulunduğunu (biri Ermeni ve Rum mahallesi de vardı), toplam ev sayısının 6060 olduğu-

yaşmağı 'doğurmayan kadınlara şifadır' sloganı ile köy köy dolaştırılmıştır. Halk, bir şeyi yeminle doğrulamak için 'Şah'ın başına' diye yemin etmiştir. Birine iyilik temenni edildiğinde 'Şah arzunu yerine getirsin, kalbindeki dileği ihsan etsin' diye dilekte bulunulmuştur. Yine 'Şah Beg' adındaki Safevi yanlısı/kızılbaş bir Osmanlı sipahisi, İran seferine gitmemesi ve bu sebeple tumarının kesilmesi üzerine, Şah'ı kastederek, 'Kızılbaş neslidir, ona kılıç çeken müslim değildir' diyerek tavrını ortaya koymuştur. Bu yaşananlar, Şah'ın manevi otoritesinin bölgede ulaştığı boyutları göstermektedir. Yine Şah, çevresinde siyasi bir güç oluşturmak için, Anadolu'ya elçiler göndermiş, bu elçiler eliyle 'Safevîlerin adaletli oldukları, dirlikleri yararlı ve yiğit kimselere verdikleri' şeklinde propaganda yaptırmış, bunun üzerine Anadolu'da geçim zorluğu çeken insanlar mallarını yok bahaya satarak, zahirde inanç gayreti, gerçekte ise yeni bir ekmek kapısı umuduyla kitleler halinde İran'a gitmişlerdir. Bkz. M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I-II/56; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyancıları)*, İstanbul 1995, s. 115; Kunt, *a.g.e.*, II/108-109; Uğur, *a.g.e.*, s.15; Savaş, *a.g.e.* s.156-58.

24 Osmanlı ordusunun düzenli askerlerinden oluşan ve önceleri sancakbeyleri ve beylerbeyleri komutasında büyük hizmetler görmüş olan 'tumarlı sipahisi'nin -yasalarının ve düzenlerinin bozulması nedeniyle- işleyişlerinde gevşeklik ve sayılarında eksiklik baş göstermiş olduğundan, sancakbeyleri ve beylerbeyleri, levent ve sekban adları altında, bölgelerinde birtakım gayri nizami unsurlar kullanmaya başlamışlardır. Bunlar da "Celaliler" in bir türüsü belli de asıl kaynağı olmuşlardır. Çünkü bir iki nefere önderlik eden 'sekban bölükbaşları' yanında çalışacakları bir sancakbeyi ya da beylerbeyi bulamadıkları ve durumu uygun gördükleri zaman celali olmuşlar ya da mevcut celali topluluklarına katılarak, ülkenin harap olması ve halkın malının talan edilmesi için vakit geçirmişlerdir. Yapılan bu zulüm ve haksızlıklar karşısında, İstanbul'dan gelen emirlerin yerine getirilmediği, aynı konularda gelen emirlerin tekrarından anlaşılmaktadır. Bunun sebebi de zulüm ve haksızlıkları yapanların asayışı sağlamakla görevli idarî ve adlî kesimden olmalarıdır. Bunlara karşı İstanbul'dan savrulan tehditler, Sivas eyaletinde çok az kimseyi korkutmuş, zulüm ve haksızlıklar sürüp gitmiş, hatta bir ölçüde resmiyet kazanmıştır. Bkz. M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I-II/46.

nu, şehirde pek çok cami ve medrese ile 18 han bulunduğunu, Ulu Camiyanındaki bedestende 1000 dükkân olduğunu kaydetmiştir.²⁵

XIX. yüzyılın başlarında II. Mahmud tarafından başlatılan ıslahat hareketleri, Sivas'ta olumlu etki yapmıştır. Böylece şehirde ilk nüfus sayımı yapılmış ve bir kısım zorbalıklar engellenmiştir. Vali Halil Rifat Paşa (1881–1886), şehrin altyapısı ile ilgili çalışmalar başlatmış ve bu dönemde Hükümet, Adliye ve Hapishane binaları yapılmış, Askerî ve Mülkî Rüşdiye açılmıştır. Ondan sonra Vali olan Reşit Akif Paşa (1901–1908) bu hizmetleri devam ettirmiştir. Böylece Cumhuriyete giden süreçte Sivas, sosyal, kültürel, eğitim, idarî ve malî yönlerden yeni bir görünüm kazanmıştır.

Birinci Dünya savaşıyla birlikte bütün Anadolu'da olduğu gibi, Sivas'ta da nüfus azalmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda ise şehir, nüfusu 30000'nin altında, çehresi harap ve ulaşım açısından sapa kalmış bir kasabayı andırmaktaydı.

Sivas, millî mücadelenin hazırlık yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde, ülkenin kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı adına çok önemli bir görev üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun'dan başlattığı millî mücadele hareketi, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta yapılan kongrelerden sonra Ankara'da tamamlanmıştır. Bu arada Sivas'ta yapılan ve aralıksız sekiz gün (4 – 11 Eylül 1919) süren Sivas Kongresi'nde, bağımsızlıkla ilgili önemli kararlar alınmıştır. Şehir, Sivas Kongresi ile tarihteki müstesna yerini tekrar elde etmiştir. 1863'de çıkarılan Vilayetler Teşkilatı ile Sivas Vilayeti, Sivas, Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar Sancaklarına ayrılmış iken, Cumhuriyet döneminde Sancakların vilayetlere dönüştürülmesi sonucu, Sivas, yalnız Merkez Sancağı topraklarını içine alan 28. 488 km² arazi üzerine oturtulmuştur. Sivas Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük gelişme göstermiş ve şehre pek çok devlet yatırımı yapılmıştır. Şehir sosyal ve ekonomik açıdan pek çok müesseseye kavuşmuştur.

B. TÜRKİYE'DE ALEVİLİK

Türkiye'de son yıllarda en çok tartışılan konuların başında Alevilik gelmekte ve konunun gündemi oluşturmasında birtakım iç ve dış faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Dini olduğu kadar tarihî, kültürel, siyasî ve toplumsal yönleri de bulunan bu konunun tarihi kaynaklara dayalı ola-

²⁵ Başel, a.g.e., s. 34-39.

rak bilimsel bir zeminde değil de, şifahî söylemlerden veya ideolojik bakış açılarından hareketle ele alınıp işlenmesi, anlaşılmasına hizmet etmekten çok daha karmaşık hale gelmesine yol açmaktadır. Yakın geçmişte bazı çevreler bu konuyu Marksist bakış açısıyla ele aldı, sonuçta sınıf çatışması tezini güçlendirmek için yapay bir Sünnilik-Alevilik çatışması oluşturmaya çalıştı. Yine Aleviliği İslâm dışı bir din, mezhep veya tarikat gibi algılayanlar, bu yönde söylem geliştirenler de oldu. Bu tip söylemleri geliştirenlerin, art niyetli olmadıklarını kabul etsek bile, onların ne İslâm hakkında ve ne de Alevilik hakkında, her iki konuyu da tarihî, dinî, kültürel, sosyal ve siyasî boyutlarıyla ve bütün bağlantı noktalarıyla beraber bütüncül bir şekilde ele alıp değerlendirebilecek yeterli bilgiye sahip olduklarını söylemek mümkün değildir.

Türkiye nüfusunun belli bir yüzdeliğini oluşturan, ülke genelinde toplumun her katmanında bulunan Aleviler, dinî kimlik olarak kendilerini Müslüman kabul etmekte. Türklerin İslâm'ı kabul sürecinde bir kısım Türkmen topluluklar, Müslüman olduktan sonra da, bazı eski inanç ve geleneklerine bağlı kalmışlar ve bunlarla bağlantılı merasimleri uygulamayı sürdürmüşlerdir. Bu toplulukların dinî önderleri olan "dede" ve "babalar", konumları itibariyle hem birer Müslüman din adamı, hem de birer şaman izlenimi vermişlerdir. Dolayısıyla, yaşadıkları hayat şartlarına bağlı olarak bu topluluklar, İslamiyet'i bütün incelikleriyle özümsemiye imkânı bulamamıştır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, Bektaşî dervişleri, eğitici bir misyonla, önceleri Safevî inançların etki alanında bulunan bu toplulukları daha hoşgörülü bir anlayışa çekmek ve Osmanlı şemsiyesi altında toplamak için çaba harcamış ve bir tür aracılık rolü üstlenmişlerdir. Zamanla bu iş tersine dönmüş, bu eğitici dervişler, kendilerini eski inançlara sıkı sıkıya bağlı topluluklar arasında bulmuşlar ve kendilerine verilen eğitici rolün kurbanları olmuşlardır.²⁶ Dolayısıyla Anadolu Türk-İslam tarihinde ortaya çıkış dönemleri ve fonksiyonları itibariyle birbirinden farklılık arz eden, ancak sonradan ikisi birlikte bir başka terimle ifade edilen oluşumlar vardır. Bunlar, Bektaşîlik ve Kızılbaşlık'tır. Bunlardan birincisi, göçebe toplulukları Osmanlı resmî ideolo-

26 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşîlik*, İstanbul, 1992; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnâmesinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983; Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1998, Sa: 2, s. 409-419. Bu inançların neler olduğu konusunda bkz. Melikoff, a.g.e., 1993, s. 223-224; Metin Bozkuş, *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*, Sivas, 2000, s. 40-46.

jisi etrafında toplamaya çalışan Bektaşîlik tarikatıdır. İkincisi ise, 15. yüzyıldan itibaren Safevîlerin, Anadolu'da taraftar toplamak maksadıyla yaymaya çalıştıkları ve Şîliğe dayalı siyasî bir karakter arz eden Kızılbaşlık hareketidir. Sonradan gerek Bektaşî ve gerekse Kızılbaş toplulukları için Alevî kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, günümüzde Alevîliğin niteliği konusunda yaşanan tartışmaların özünde bu tarihî gerçeklik yatmaktadır. Bu durumda Bektaşîler, İslamî inanç ve ibadetleri kabul etmekle beraber, tarikata ait olan uygulamaları da bir alt kültür olarak benimsemiş ve uygulamışlar.²⁷ Konuya bu şekilde yaklaşılmadığı takdirde, Hacı Bektâş-ı Veli başta olmak üzere, tüm Bektaşîlere haksızlık yapılmış ve onların İslam'ı yayma gayretleri inkâr edilmiş sayılır. Buna karşın, Safevîlerin yaydığı anlayışta ise, geçmişte daha çok siyasî gayeler için kullanılan kimi unsurlar, genel inanç unsurlarının önüne geçirilmiştir. Böyle bir uygulama başka bir mezhep ve tarikatta mevcut değildir. Tabiatıyla, siyasî yönü öne çıkan bu anlayışı savunanlar kendilerini, şekilcilik olarak te'vil ettikleri genel ibadetlerle sorumlu görmekte, Alevîliği kendine özgü bir inanç sistemi olarak sunmaktalar. Bunlar, Şîlik'te olduğu gibi, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve Oniki İmam sevgisi ile Kerbelâ Matemi ve Muharrem Orucu gibi hususları inanç esaslarının merkezine oturtmakta, cem, semah vb. merasimlere kutsallıklar atfederek bunları uygulamayı dinen yeterli bulmaktadırlar.

Tarihte, Bektaşî tarikatı mensupları, devrin siyasî anlayışının bir yansıması olarak, batı yönünde uç bölgelerde, Kızılbaş toplulukları ise, dağlık ve kırsal bölgelerde yerleşmişler. Dolayısıyla, yaşadıkları sosyal çevreye bağlı olarak, merkezî otoritenin hizmetinden yeterince istifade edememiş, böylece yeterli din bilgisi ve hizmeti almaktan mahrum kalmışlardır. Benzer bir durum günümüzde de devam etmektedir. Sözgelimi; günümüzde Sivas çevresinde, özellikle kırsal alanlarda yoksulluk sonucu ciddi bir göç olayı yaşanmakta, köyler giderek ıssızlık ve yalnızlıkla örülmüş bir hayatı simgelemekteler. Çoğunlukla yaşlıların kaldığı köy, kasaba ve mezralarda yaşayan çoğu insanlar kendilerini terk edilmiş saymaktalar.

27 Günümüzde Bektâşî kökenli topluluklar, hem İslam dininin genel çerçevesini ve hem de tarikata ait inanç ve kültür unsurlarını devam ettirmekteler. Nitekim bu tarikat mensupları arasında görülen, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi gibi öne çıkan inançlar hiç bir zaman, Şîlik'te olduğu gibi siyasî iktidarı ele geçirmek için bir malzeme olarak kullanılmamıştır. Ayrıca Bektaşîlik'te camiden hariç bir ibadethane de vaki olmamıştır. Bu iddiaya örnek olan Abdal Musa Zaviyesi ile ilgili olarak, bkz. Yılmaz, Soyuer, *Alevî Bektâşî Gelenegi*, İstanbul, 1996, s. 116-119; Bozkuş, a.g.e., s. 59-61.

Özellikle Alevîlerin yaşadığı köylerin çoğunda göç nedeniyle okullar kapanmış, bu köylerin çoğunda cami de bulunmamakta; eskiden var olan dedelik geleneğinin de günümüzde kaybolmasıyla, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi durumlarda, insanlar, kendilerini teselli edecek ve cenazelerini kaldıracak bir hizmetten de mahrum kalmışlardır. Sünnîlerin yaşadığı köylerde de benzer durumlar yaşanmakta; bir farkla, Sünnî köylerde cami bulunmaktadır. Bunun yanında, çoğunlukla büyük şehirlere yaşanan göçle birlikte insanlar, bu defa da şehirlerin sıkıntıları karşısında yalnızlık yaşamaktadırlar. Gerçi, kentlerde yaşayanlar, dernekler etrafında örgütlenerek geleneksel kültürlerini korumaya çalışmakta; bir anlamda, dernekler etrafında dayanışma yaşanmaktadır. Ancak bu örgütlenme bazı açılardan Alevîlerin samimi duygularını istismar etmektedir. Şöyle ki; bazı dernekler tarihte yaşanmış bir kısım hâdiseleri yenilerde yaşanmış gibi, sürekli canlı tutmakta ve Alevî-Sünnî kaynaşmasını sabote etmekte. Bazı yazar, dede ve siyasetçiler de sürekli Alevî kardeşliği vurgusu yaparak, bu toplulukları kontrolleri altında tutmak istemektedirler. Bu tür yaklaşımları bütünüyle etkisiz kılmak elbette mümkün olmayabilir. Ancak bu toplulukların inanç, ibadet ve ahlakî değerlerinin bilimsel olarak ele alınması, milli birlik için hem ortak inançların yeşermesine imkân verecek ve hem de aşırılıkların sonuçsuz kalmasını sağlayacaktır. Bunu sağlayacak olanlar, kendilerini bu konuda bilimsel ve kurumsal açılardan yeterli ve yetkili gören fertler ve kurumlardır. Bu kurumların başında İlahiyat fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Alevî dernek ve topluluk önderleri gelmektedir. Bu açıdan, Alevîlerin Diyanet'e bakışları ve Diyanet'ten bekledikleri, Diyanet'in bu konuda yaptıkları ve yapması gerekenler üzerinde durmaya çalışacağım.

C. ALEVÎLER VE DİYANET

1. Alevîlerin Diyanet'e Bakışı

Alevîler, Diyanet'in kuruluş tarihi olan 1924'den 1980'lere kadar, bu kuruma karşı ilgisiz kaldılar; son yıllarda yaşadıkları örgütlenme faaliyeti ile Diyanet'le ilgili tenkit ve taleplerini dile getirmeye başladılar. Bu aşamadan sonra, gerek Alevî önderleri ve gerekse İlahiyat ve Diyanet çevresi, görüş ve düşüncelerini basın yoluyla ifade etmeye çalıştılar.²⁸

28 Bkz. Battal Pehlivan, *Alevîler ve Diyanet*, İstanbul, 1993; Süleyman Yağız, *Alevî Aydınları, Alevî Dedeleri*, İstanbul, 1994; İlyas Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, İstanbul, 1997.

Alevî çevrelerin Diyanet'le ilgili görüş ve istekleri birbirinin aynı olmayıp, farklılık arz etmektedir. Her bir çevre konuya farklı bir açıdan yaklaşmakta, fakat kendi yaklaşımını Alevîlerin genelinin yaklaşımı imiş gibi sunmaktadır. Farklı Alevî dernek ve vakıfların bu konudaki görüş ve düşünceleri temelde, Diyanet'in yapısı ve işleyişi konularında odaklanmaktadır. Özellikle, Diyanet'in yapısı ile ilgili olarak aralarında ciddi bir farklılık göze çarpmaktadır. Bunların bir kısmı, Diyanet'i laikliğe aykırı bulmakta ve kapatılması gerektiğini savunmakta; bir kısmı Diyanet'in yeniden yapılandırılmasını ve bir kısmı da Diyanet'in mevcut yapısıyla kalmasını istemektedir.²⁹ Ben, bu iki yaklaşıma birkaç cümle ile değinmek istiyorum.

Öncelikle, Diyanet'in kaldırılması ile ilgili yaklaşım, benim uzun yıllardır edindiğim tecrübelerime göre, pratikte uygulanması mümkün olmayan bir yaklaşımdır. Zira Türkiye'nin Diyanet'e olan ihtiyacı gün geçtikçe artmakta; Diyanet, kendisine tanınan görev alanlarında hizmet sunmaktadır. Kaldırıldığı zaman ortaya çıkacak, hukuki boşluğun nasıl karşılanacağı, toplumsal uzlaşmanın nasıl sağlanacağı ve din hizmetlerinin kimler tarafından yürütüleceği gibi pek çok soru cevapsız kalmaktadır. Bu konuda yeterli halk desteğinin olmadığı da bilinmektedir. Nitekim bunu savunanların da böyle bir şeyin olabileceğine pek ihtimal verdikleri söylenemez. Bir an Diyanet'in kaldırıldığını farz edelim, bugün Alevî toplulukların içerisinde buldukları durumun bir benzeri, Sünnî topluluklar için de kaçınılmaz olacaktır. Zira günümüzde Alevîlerin yaşadığı sorunun temelinde, Diyanet tarafından yürütülen sağlıklı ve toparlayıcı bir hizmetten mahrum bırakılmaları yatmaktadır. Dolayısıyla bu konuda pratik çözüm, en kısa zamanda Alevîlerin de benzer bir hizmetten yararlanmalarına imkân sağlamaktan geçmektedir.

Bir diğer yaklaşım, Diyanet'in mevcut yapısının korunması görüşüdür. Aslında bu yaklaşım, pratikte yaşanan bazı olumsuzlukları görmezlikten gelmek demektir. Mevcut yapının yeterli olduğunu savunmaktır. Oysa uzun zamandır bu konularla ilgilenen birisi olarak ben, bazı Alevî yazar ve aydınların, basına yansıdığı kadarıyla, bu yaklaşıma karşı çıktıklarını gözlemlemiş bulunmaktayım. Alevî toplum ise sırf din, cami ve hoca karşısı görünmemek için bu yaklaşımla ilgili sessiz kalmaktadır. Oysa onlar da içinde buldukları ortamdan memnun değildirler. Çünkü mevcut yapı

²⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. "Din Devlet İlişkileri ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması", *Cem Vakfı Uluslar arası Sempozyumu* (26-27 Mart 1996) İstanbul; İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul 1997, s. 130-134.

bir defa din hizmetleri konusunda eşitlik anlayışıyla bağdaşmamakta ve Alevî toplumun gerçeklerini dikkate almamaktadır. Nitekim bugün Alevîlerin yaşadığı bazı köylerdeki cami ve imamlar, sembolik olarak bulunmaktalar. Gerek imam ve gerekse Alevi topluluk karşılıklı bakış açılarını sağlıklı bir bilgi zeminine oturtabilmiş değiller. Bu arada mağdur olanlar ise, bu konularda yeterli bilgisi olmayan, basın ve yayına yansıyanlardan etkilenen ve Alevî toplumun çoğunluğunu oluşturan ve kendi dünyasında yaşayan sessiz kitle yaşamaktadır. Bunlar kendilerini 'iki arada bir derede' kalmış olarak görmekte. Şöyle ki, bir taraftan bazı Alevî yazar ve aydınların, cami yaptırmayı, namaz kılıp oruç tutmayı Sünnîliğe özgü sayması ve Alevî olup bunları yapanları Sünnîleşmele suçlaması, diğer taraftan bazı Sünnîlerin bu konularda Alevîleri suçlaması, bu topluluğun zihnini bulandırmakta ve davranışlarını frenlemektedir. Dolayısıyla bu konu artık ciddiye alınmalı, gerek hukukî ve gerekse pratikte uygulanması mümkün olan görüşler, uzlaşma ile çözüme kavuşturulmalıdır.

2. Alevîlerin Diyanet'ten Beklentileri

Çoğu Alevî dernek ve kuruluşların açıklamalarından, Diyanet'in mevcut yapısını onaylamadıkları anlaşılmaktadır. Bu konudaki açıklamalarda, tutarlı ve tutarsız oldukları taraflar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının, Diyanet'le ilgili tüm olumsuzluklar giderilse dahi, Diyanet'ten memnun olmayacaklarını söylemek mümkündür. Oysa görüşleri basın ve yayına yansımayan, sessiz çoğunluğu oluşturan büyük bir kitle, Diyanet'in Alevîleri de kucaklayacak bir şekilde yapılandırılması fikrine sıcak bakmaktadır. Öyle ki bu insanlar, genelleme yapmamakla beraber, müftülüklerin ilgisizliği, cami görevlilerinin yetersizliği ve bir kısım Sünnî halkın dışlamasına rağmen, dine, camiye ve imama karşı saygıda kusur etmeye ve bildikleri kadarıyla dua ve ibadet yapmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, bugün Alevî topluluklar arasında bilinçli bir inanç problemi yaşanmamakta; ancak inanç ve ibadet konularında bilgi, ilgi ve uygulamaya dair eksiklikler bulunmaktadır.

Alevîlere göre, Cumhuriyet tarihinde Sünnî din anlayışı Diyanet tarafından desteklendi, güçlendirildi, Alevîlik ise kendi haline bırakıldı. Alevî topluma din hizmeti sunan dedeler, geçen zaman içerisinde, bilgi donanımı bakımından yetersiz kaldı. Neticede dedeler hem okumuş-yazmış kesimler tarafından dışlandılar, hem de geçim sıkıntısı yüzünden başka işlerde çalışmak zorunda kaldılar. Böylece Alevî toplum, dedelerin yürüttü-

ğü din hizmetinden de mahrum kaldı. Din konusundaki bilgileri de giderek Hz. Ali, Kerbelâ ve Muharrem Orucu gibi hususlara indirgendi. Oysa dedeliğin aktif ve etkin olduğu yıllarda Alevî toplumu, asgari seviyede dini-ahlakî değerlerini muhafaza etmekte; Cuma, Bayram ve Cenaze namazları gibi temel ibadetleri yerine getirmeye gayret etmekteydi. Nitekim ben Sivas yöresinde özellikle yaşlılarla yaptığım ikili konuşmalarda, bundan 30–40 yıl öncesinde, Alevîlerin, Cuma ve bayram namazı kılmak için Sünnî köylere gittiklerine dair beyanları dinledim. Yine bu yıllarda, Alevî toplumun dini-moral değerlerinin bugünkünden daha yüksek olduğuna ve bu yılların özleminin yaşandığına tanık oldum. Bunun sebebinin de o yıllarda Alevî toplumun, kendisinden çekinilen, saygı duyulan ve görüşüne başvurulmuş dini önderlere sahip bulunduğu ifade edilmektedir.

Alevî toplulukların, günümüzde Diyanet'ten beklentilerini, yukarıdaki anlattıklarım ile bağlantılı olarak, iki noktada toplamak mümkündür. Bunlar; Diyanet'in faaliyetlerine ve kadrolarına yönelik taleplerdir. Bu her iki alandaki talepler makul ve yerinde taleplerdir. Şimdi, Alevîlerin bu taleplerine yönelik nelerin yapılabileceğine bir nebze açıklık getirmeye çalışacağım.

a) Diyanet'in Faaliyetlerine Yönelik Talep ve Öneriler

Alevîler, büyük bir ekseriyetle, Diyanet'ten kendilerinin de maddî ve manevî açılardan hizmet görmeleri gerektiğini ifade etmekte. Dolayısıyla bugün Diyanet'in, Alevîlik ve Sünnîliğin üzerinde Müslümanların tamamını kucaklayan bir kuruluş olduğunu net bir biçimde ifade etmesi ve bunu uygulamaları ile ortaya koyması beklenmektedir. Yani toplumun her kesimine din hizmeti sunmayı ve böyle bir ortamı oluşturmayı kendisine öncelikli görev sayan Diyanet'in bunu uygulamaları ile de kamuoyuna yansıtmalıdır.

Alevîler, Diyanet'ten geçmişte ve günümüzde Alevî, Kızılbaş, Bektaşî vb. kavramlara yüklenen olumsuz anlamların giderilmesine katkı yapmasını beklemekte. Zira bu kavramlar tarihten günümüze ciddi anlam kaymalarına uğramışlardır. Bu da bir anlamda, İslam dininin Sünnîler için olduğu kadar, Alevîler için de vazgeçilmez olduğu gerçeğinin ifade edilmesine ve yine Müslüman sayılmak için Sünnî olmak gerekmediği, bir Alevî'nin de Sünnî gibi, iyi bir Müslüman olabileceği fikrinin sıklıkla vurgulanmasına bağlıdır. Sonuçta, hem Müslüman kabul edilmek, hem de dinî yükümlülükleri yerine getirmek için Sünnî olmak veya sayılmak ge-

rektiği şeklindeki yanlış ve yaygın olan anlayış düzeltilmiş olacaktır. Örnek olarak, “Bektaşî” kavramı üzerinde ciddi spekülasyonlar yapılmaktadır. Bu kavramla ilgili olarak, basın-yayında, hatta bazı din programlarında dahi “Bektaşîlikte olduğu gibi ...”, “Bektaşînin dediği gibi ...” şeklinde hafife alan, alay içeren cümlelere şahit olunmakta ve böylece bu kavramla tabir olunan kitleler rencide edilmektedir. Yani, bu türden fıkra ve yakıştırmalarla Bektaşîlik ve Bektaşîler, her türlü kayıt tanımazlığın ve sorumsuzluğun örneği olarak sunulmaktalar. Bu konuda uydurulan fıkralar herkesin malumudur. Her şeyden önce, bu yapılanların bir saygısızlık olduğu, Bektaşîliğin ve Hacı Bektâş Veli'nin anlatılan bu olumsuzluklarla bir ilgisinin olmadığı, hutbe, vaaz ve basın-yayın yoluyla dile getirilmesi önemli bir faaliyet olarak Diyanet'ten beklenmektedir. Benzer bir yaklaşımla, Bektaşîliğin tarihi ve temel kuralları makul bir seviyede eğitim kitaplarında yer almalıdır.

Alevîler, Diyanet'ten, Alevî ve Bektaşîliğin teolojik açıdan açıklığa kavuşturulmasını istemekteler. Yani Alevî-Bektaşîliğin bir mezhep, tarikat ya da siyasî bir hareket mi olduğu, bunlara ait inanç ve kültür unsurlarının İslam dini açısından yerinin ne olduğu gibi hususlar açıkça ifade edilmelidir. O zaman, bu inanç ve kültür unsurları herkes tarafından kabul edilir. Nitekim günümüzde, Alevîlerin önemseydiği bazı inanç ve merasimler dine aykırı görülmektedir. Alevî köylerde görevli bazı imamların başarısız olmaları da, bu geleneği bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Şayet bu uygulamalar, dinin tarihine ve kültürüne yansımış ve geçmişi günümüze taşıyan bir kısım acı ve tatlı günleri anmaktan ibaret ise, böyle bir yapı dinen aykırı görülmez. Dolayısıyla Diyanet, bu inanç ve kültür unsurlarını, bilgi boyutu açısından ne ölçüde netleştirir ve önemser ise, o nispette bu toplulukları merkeze taşımış olur. Örnek olarak, Diyanet'in Sünnî topluma kazandırdıklarını bir an düşünelim. Varsayalım; Sünnî toplum Diyanet tarafından hiç koordine edilmedi. Böyle bir durumda, Sünnî toplumun durumu, Alevîlerin ve Avrupa'daki Türklerin mevcut durumu gibi olurdu. Bu gün Diyanet'in kontrolündeki camiler, acı ve tatlı günlerde, toplumu bir araya getirmekte, devletle milletin kucaklaşmasına vesile olmakta, dinî ve millî birliğin perçinleşmesine imkân sunmaktadır. O halde, aynı inanç, tarih ve kültür birliğine sahip olunan Alevî yurttaşların da bu hizmetten mahrum bırakılmamaları gerekir.

Asıl itibariyle; Alevî ve Sünnî tabirleri din konusunda temelde bir ayrışmaya sebep değildir ve olmamalıdır. Mevcut durum bunun böyle olduğunu göstermektedir. Alevîlerin cenaze, düğün v.b. merasimlerdeki uygulamaları ile Sünnîlerin uygulamaları aynıdır. Burada dikkatten ka-

çan, Alevîlerin önemseddiği, Hz. Ali, Kerbelâ ve Aşure gibi hususlara Sünnîlerin ilgisiz davranmalarıdır. Dolayısıyla tarihte yaşanan bazı siyasî olaylarla ilgili olarak doğru bilgilendirmede bulunmak önem arz etmektedir. Hz. Ali ve soyunun maruz kaldığı eziyetler uygun bir dille ifade edilmelidir. Bu konularda doğru bilgiler ışığında Alevî toplumu bilgilendirilmelidir. Kısaca, Sünniler, Alevîlerin önemseddiği bazı inanç ve kültür unsurlarını kendileri için de bir ortak payda saymalı. Alevîler de, cem, semah v.b. merasimleri, namaz ve oruç gibi bağlayıcı dinî ibadetlerin bir tür derinliği kabul etmeli, her ikisini birlikte yürütmelidir.

Alevîler, Diyanet'ten vaaz ve hutbelerde ahlakî konulara daha çok vurgu yapılmasını; ahlakî değerlerle, namaz ve oruç gibi ibadetlerin birbirinin tamamlayıcıları olduklarını sıkça dile getirilmesini beklemekteler. Bu konuda, ibadetleri şekilcilik olarak bütünüyle dışlayan bir anlayışın yanlışlığı kadar ibadetleri sırf şekilcilik olarak görmenin yanlışlığı da belirtilmelidir. Bu bağlamda dikkate değer bir beklenti de, dua dilinin anlaşılır bir hale getirilmesidir. Alevîler, bu konuyu ciddi önemsemekteler. Bu konuda bir orta yolun bulunması gerekmektedir. Konuyu uç noktalarda ele alan ve ibadet dilinin tümüyle Türkçe olmasını isteyenlerle, tüm duaların Arapça olmasını savunanlar arasında bir orta yol bulunmalıdır. Oysa dua dilinin imkânlar ölçüsünde anlaşılır kılınması duaya daha bir canlılık kazandıracaktır. Saydığımız bu talep ve öneriler, Diyanet'te, Alevîlerin sorunlarını üstlenen bilgili ve yetkili bir ekibin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

b) Diyanet'in Kadrolarına Yönelik Talep ve Öneriler

Alevîler, Diyanet'in kendilerini muhatap almasını ve kendilerine din hizmeti sunacak kadroları oluşturmasını beklemekteler. Bu amaçla, Diyanet, Alevîlerin yaşadığı yerleşim birimlerinde, öncelikle din hizmeti konusunda araştırmalar yaptırmalıdır. Önceden buralarda inşa edilen camilerin, görevli imamların ve tahsis edilen kadroların mevcut durumunu ortaya çıkarmalıdır. Örneğin, 1996–1999 yılları arasında Sivas yöresinde yaşayan Aleviler üzerine yaptığım doktora çalışmam esnasında, Sivas iline bağlı mezralar hariç 1246 köyün 455'inde Alevîlerin, 46 köy ile 2 kasabada ise Alevîlerle Sünnîlerin birlikte yaşadıklarını tespit ettim. Bunlardan birlikte yaşanan köylerde ekseriyetle cami bulunmaktaydı. Alevîlerin yaşadığı köylerin 13'ünde cami ve görevlisi, 5'inde cami ve kadrosu, 4'ünde kadrosuz cami ve yine 5 köyde de cami inşaatı vardı. Bu köylerin bazılarında cami ve görevlilerin faal olduklarını ve din hizmeti alanında ciddî mesafe alındığını gördüm. Ancak, bu camilerin yarıya yakınının faal

olmadığını, imamların çevreyle istenen diyalogu kuramadığını gözlemledim. Ev bulamama gibi sudan sebeplerden dolayı, görevlilerin geçici görevle başka camilerde görevlendirildiklerine şahit oldum. Dolayısıyla, imamların Alevîlik konusunda özel bir eğitime tabi tutulması gerektiğini anladım. Bu amaçla İlahiyat fakültelerinde İslam Mezhepleri Tarihi ile Tasavvuf Tarihi derslerinde Alevilik konusu detaylı olarak işlenmelidir. Bunun yanında, Alevilerin de, imama karşı saygılı olmaları ve bu konuda sorumluluk üstlenmeleri gerekir.

Alevî toplumun geleneksel ve sözlü kültüre sahip olduğu, bu kültürün "Dedeler" eliyle, nesilden nesile aktarılarak taşındığı bilinmektedir. Dedeliğin, sahipsizlik yüzünden giderek kaybolması ve yetişme imkânı bulamaması, bu toplumun din hizmetinden mahrum kalması sonucunu doğurmaktadır. Oysa dedelikte dinî bilgiler önemli bir yer tutmakta ve asgari seviyede her dede Kur'ân okumasını bilmekteydi. Yani 30-40 yıl öncesinde bir dedenin bilgisi ve konumu, Sünnî bir köyde ücretle tutulan imamın bilgi düzeyi ve konumu ile örtüşmekteydi. Ancak sonradan, imamlar resmî kadrolara atanmak suretiyle, hem bilgi düzeyi açısından, hem de maddî imkânlar açısından bir iyileşme elde ettiler. Zamanla açılan okullarla da eğitim kalitesi yükseltildi. Şayet aynı dönemde, benzer bir uygulama dedeler için de yapılmış olsaydı, yani bilgi açısından takviye edilerek Alevî köylere atanmış olsalardı, belki bugün Alevîlerin yaşadığı sıkıntılar yaşanmaz, Alevî-Sünnî bakış açılarındaki olumsuzluklar da bu kadar olmazdı. Bu tezimi destekleyen pek çok kanıtın olduğunu biliyorum. Geçmişte Dedelerin ve Alevî yaşlıların, umumiyetle Kur'ân okumasını bilmeleri, Ramazan Ayı'nda Sünnî köylerde olduğu gibi hoca tutmaları gibi uygulamalar, dedelerin vaktiyle kendi köylerinde görev almalarının mümkün olduğunu göstermektedir. O halde, yaşına ve tahsiline bakılmadan isteyen her dedenin belli bir hizmet içi eğitimden geçmek suretiyle, kendi köy ve mahallesindeki din hizmeti kadrosuna atanması sağlanabilmeli. Böyle bir uygulama Alevîlerin moralini güçlendirecek ve Diyanet'e güven duymalarını sağlayacaktır. Böylece Alevîliğe ait geleneksel kültürün de korunması sağlanacaktır. İncelemem esnasında, pek çok Alevî'den "Cami imamı bizden olur, bizimle beraber oturur-kalkar, yer-içerse biz de onunla birlikte camiye gideriz." Sözlerini işittim. Ancak imam halkın içine girmez, kestiğini, pişirdiğini yemez ve geleneksel örf ve adetlere uyum sağlamazsa, elbette bulunduğu yerde yabancılaşır ve hizmet sunamaz.

Bu durumda, Alevîlere din hizmeti sunan ve sunacak imamların kısa süreli bir hizmet içi eğitimden geçirilmeleri önemsenmelidir. Bu eğitimle

birlikte pek çok olumsuzluğun giderilmesi mümkün olacaktır. Nitekim önceleri Bayram, Cuma ve Cenaze namazlarına katılan bazı Alevîler arasında şimdilerde bir çekingenlik yaşanmaktadır. Çünkü bazı imamlar ile bazı Sünnîler, onları “niçin oruç tutmadıkları halde bayram namazı kılmaktalar” diye suçlamaktalar. Gerçi, bu suçlama Sünnîler için de yapılmaktadır. Ancak, her halükârda imamların ve Sünnî halkın da bu konuda eğitilmesi gerekmektedir. Oysa bugün Alevî bir köyde 40 gün içinde cami inşa eden, 15 yıldır aynı köyde görev yapan ve halkla kucaklaşan imamlar da bulunmaktadır.

Netice itibariyle, Sivas bölgesinde edindiğim gözlemler ışığında, bugün ülkemizde Alevîlerin dinî ihtiyaçlarını karşılama konusunda ciddi sıkıntılar yaşamakta olduklarını söyleyebilirim. Yaşanan bu sıkıntıların aşılması konularında, dinî ve mülkî yerel idarecilerle konuşma imkânı buldum. Bu bağlamda, Alevîlerin her şeyden önce Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda sağlıklı ve doğru bilgilere sahip olmadıklarını tespit ettim. Alevî-Sünnî bakış açısındaki olumsuzlukların temelinde ise cehaletin ve siyasetin etkili olduğunu gördüm. Dolayısıyla ülkemizde din hizmeti sunan ve din eğitimi veren kurumlar, Alevîleri kendilerine muhatap kabul etmeli, onları kucaklayıcı araştırmalar, programlar yaptırmalı, ihtiyaçlarını karşılayacak bilgileri haiz görevliler yetiştirmelidir. Batıda dedelik okullarının açıldığı günümüzde, ülkemizin millî menfaatleri açısından da dedeliğin ıslah edilmesi, Alevî kültürünün korunması ve Alevîlere sağlıklı bir din hizmetinin sunulması büyük önem arz etmektedir. Özellikle okullarda Din Kültürü Öğretmenleri ile camilerde imam hatipler, insanların birbirini sevmesine, birbiriyle kaynaşmalarına öncülük etmelidir. Yine derslerde ve sohbetlerde kimi zaman Hz. Peygamberin yolundan giderek Sünnî, kimi zaman da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i severek Alevî olduğumuzu, ayrımcılığın ne kadar anlamsız olduğunu, aynı vatanın, aynı milletin, aynı dinin ve aynı ülkünün fertleri olduğumuzu insanlara anlatmalılar. Bu vatanın ve bu dinin bizim olduğu ve bizim olmaya devam edeceğini, Ruhsâti Baba ile Âşık Veysel'in, Hacı Bektaş Veli ile Mevlâna'nın, İmam Cafer ile Ebû Hanife'nin kardeş olduklarını vurgulamalılar.

D. İSLAM, ALEVİLİK VE SÜNNİLİK İLİŞKİSİ

İslâm üzerinde konuşurken, İslâm'la İslâmî olanın birbirinden ayrılması önem arz etmektedir. İslâm, daha önce gönderilen peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri mesajları tasdik eden ve Hz. Muhammed'e insanlara tebliğ etmesi için vahiy yolu ile gönderilmiş son dinin adıdır.

Dinin sahibi Allah'tır. Kur'an'ın ifadesiyle insan başıboş yaratılmamış³⁰, yeryüzüne adım atmasıyla beraber, eşref-i mahlûkât olarak irşâd edilmesi sorumluluğu da başlamıştır.³¹ Bu anlamda Kur'an'a göre insanın sahip olduğu ilk din, tevhid esasına dayalı, İslâm kelimesinde ifadesini bulan fitrat dinidir.³² Tevhid çizgisini temsil eden ve tarih boyunca peygamberlerle takviye edilen fitrat dini, bazı faktörlerin etkisiyle özüne uygun olarak muhafaza edilememiş, Kur'an'ın işaret ettiğine göre insan ve toplumlar, kendilerini yeniden fitrat çizgisine çekmek üzere Allah tarafından peygamberler ve kitaplar gönderildikten sonra aralarında ayrılığa düşmüşlerdir.³³ Bunun içindir ki, dinin takviye edilip ışığının devamlı kılınmasında, insanlığın cehaletten bilgiye, karanlıktan aydınlığa, dalâletten hidayete çıkarılmasında, peygamberler ve onların görevleri gereği insanlığa yaptıkları kutsal çağrı (da'vet) son derece önemlidir. Bu bağlamda Kur'an'a göre Nuh, Salih, Hûd, İbrahim, Yusuf, Musa, İsa ve bütün peygamberler öz olarak İslâm üzerine gönderilmişlerdir. Kur'an, daha önce insanlığa gönderilen bütün peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri ilahî mesajların asıllarını tasdik etmekte ve söz konusu mesajların özünü muhtevasında muhafaza ederek korumaktadır. İşte bu anlamda peygamberlerin sonuncusu olan Hz Muhammed bir müzekkir³⁴, Kur'an ise, Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'e kadar devam eden ilahî vahyin, kendisinde en mükemmel şekline ulaştığı ve temsil edildiği bir zikir³⁵ Kur'an, İslâm dininin temel kaynağıdır. O, bir Müslüman için iman objesi olması yanında aynı zamanda bilgi objesidir ve dolayısı ile dini anlama ve yorumlamada merkezî bir konumdadır. Kur'an'dan sonra dinin açıklanıp anlaşılmasında son derece önemli bir yere sahip olan Sünnet ve hadislere gelince, onların ifade ettiği bilgi genel anlamda Kur'an gibi katiyet ifade etmez. Zira Sünnetin tarifi, sahih olup olmama bakımından derecesi, alanı ve boyutları üzerinde birtakım ihtilaflar ve farklı anlamalar söz konusudur.³⁶ Ancak bütün Müslümanlar için Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman

30 el-Kıyâme, 75/36.

31 el-Bakara, 2/36-39.

32 er-Rûm, 30/30.

33 el-Beyyine, 98/4; Âli İmrân, 3/105.

34 el-Gâşiye, 88/21.

35 Âli İmrân, 3/58; en-Nahl, 16/44.

36 Sünnet üzerindeki ihtilaf için bkz. İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, (tahk. Muhammed Abdurrahîm), Beyrut 1995, s. 10-83; Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993, s. 131-236; Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çiftçi, Ankara 1997, s. 80-91.

etmenin ve dinin anlaşılmasında onun Kur'an'dan sonra temel kaynak olarak kabul edilmesinin zarurî bir sonucu olarak ortaya çıkan bu Sünnetle, yine aynı kökten türetilmiş ve nüzul döneminden³⁷ sonra birtakım tarihî, siyasî ve toplumsal şartlar içerisinde oluşan, mezhebî ve geleneksel anlamlar taşıyan Sünniliğin aynı şeyler olmadığını altını çizmek gerekir.

İslâm, doğrudan Kur'an ve Sünnet kaynaklı olarak kurumsal anlamda iman, ibadet, ahlâk, muâmelât ve hukuk gibi temel alanları kapsamaktadır. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmak inanç esaslarını oluştururken; beş vakit namaz, Cuma namazı, Ramazan orucu, hac, zekât, sadaka ve kurban gibi ibadetler ise İslâm'ın doğrudan Kur'an veya Sünnet'e dayalı olarak kurumsallaşmış ibadet boyutunu oluşturmaktadır. Teferruatta farklılıklar olsa bile bu ibadetler, önceki peygamberlerin ümmetleri için de farz kılınmıştır. Bu ibadetler, İslâm tarihinde siyasî hareketler, mezhepler ve tarikatlar teşekkül etmezden önce kurumsallaşmış olup, mezhepler ve tarikatlar üstü bir mahiyete sahiptirler. Zira mezhebî ihtilaf, sadece bu ibadetlerin uygulanması noktasında teferruatla ilgili ictihadî değerlendirmeler için söz konusudur. Yine Kur'an'da doğruluk, adalet, cömertlik, iffet, emanete riayet, ahde vefa, yardımlaşma, tevazu, hakları gözetmek gibi pek çok evrensel ahlâki prensipler yanında; insanların mallarını aralarında haksızlıkla yememelerine, fuhuş, zina, içki ve kumardan uzak kalmalarına, birbirlerine zulmetmemelerine, birbirlerinin canlarına kıymamalarına dair emirler, yasaklamalar ve yönlendirmeler vardır. Ayrıca evlenme, boşanma, miras, borçlanma, hadler gibi konularda, savaş ve barış dönemlerinde uygulanacak prensipler konusunda muamelât ve hukuku ilgilendiren bilgilendirmeler ve yönlendirmeler vardır.

İslâmî olana gelince bu kavram, dinin, kimlik olarak ona inanan ve onu anlamaya çalışan insan ve toplum tarafından muhtelif derecelerde anlaşılması, yorumlanması ve hayata geçirilişini ifade eder. Diğer dinlerde olduğu gibi, İslâm'ı ve onun kaynaklarını kendi ilkelerine göre anlayan, yorumlayan ve uygulamaya çalışan farklı mezheplerin, ekollerin, cemaat ve yönelimlerin olması işin tabiatının gereğidir.³⁸ Çünkü vahiy,

37 Nüzul dönemi: Miladî 610 yılında Hz. Muhammed'e Hira mağarasında ilk vahyin başlamasından, Hz. Muhammed'in vefatına kadar devam eden Kur'an'ın indirildiği (nazil olduğu) ve İslâm'ın iman, ibadet, ahlâk, muamelât ve hukuk prensipleriyle kurumsallaştığı dönemdir.

38 Geniş değerlendirme için bkz. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 1-19; Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar*, C. IX, Sa: 1-2-3-4, 1996, s. A103-114.

muhatap alınan insan ve toplum tarafından anlaşılıp yorumlanmaya konudur. Onu anlamak durumunda olan insan ve toplum ise belirli tarihi, kültürel ve sosyal şartlar içerisinde yaşamaktadır. İşitilen veya okunan vahyî metnin kendisinden kaynaklanan ve anlamaya etki eden problemler yanında insanların anlama kapasitelerinin farklılığı, beşerî zaafılar, eğilimler, hâkim zihniyet ve gelenekler, ekonomik, politik vb. şartlar insanların vahye yaklaşımını önemli ölçüde yönlendirip etkileyen faktörlerdir. Yani vahyin anlaşılıp yorumlanması ve bir yaşam tarzı olarak hayata intikal ettirilmesi tamamen beşerî bir süreçtir ve vahyin mutlaklığı karşısında izafi (rölatif) bir mahiyet arz eder. Bu nedenle farklı tarihî, siyasal, toplumsal ve dinî süreçler farklı din anlayışlarının ortaya çıkmasına ve kurumlaşmasına neden olmuştur. Siyasî-Kelâmî (teolojik) alanda Haricilik, Şia, Mutezile, Mâturîdîlik, Eşarîlik, Sünnîlik gibi fırkalar; fikhî alanda Hanefîlik, Caferîlik, Şafîlik, Malikîlik, Hanbelîlik gibi mezhepler; tasavvufî alanda Yesevîlik, Nakşîlik, Kadîrîlik, Mevlevîlik, Rûfâîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlar ve Alevîlik gibi siyasî boyutu ağır basan tarikat benzeri oluşumlar söz konusu kurumsallaşmanın tezahürleridir. Her grup veya ekol dinin kaynaklarına (Kur'an ve Sünnet'e) kendi anlayış ve yöntemine göre yaklaşmış ve kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Bütün bu oluşumları ayrılıkçı bir mantık ve diyalektik bir yaklaşımla birbirinin karşısı olarak görmek yerine İslâm düşüncesinin bir zenginliği olarak görmek daha doğru olur. Zira bütün büyük dinlerde bir şekilde mezhep, tarikat ve cemaat olgusu yaşanmıştır. Ancak İslâm'ın anlaşılma ve yaşama biçimleri olarak ortaya çıkan bu oluşumların hiçbiri ne İslâm'ın bizzat kendisi ve ne de alternatifidir. Yani vahyin kendisi ile yorumu ve pratiği özdeş değildir. Örneğin bu bağlamda hiçbir tercüme, te'vil, tefsir ve meal Kur'an'ın kendisiyle özdeş olamayacağı gibi, doğrudan vahye dayalı dinin (İslâm'ın) kendisi ile dini, içerisinde bulunulan şartlar muvacehesinde belirli bir düzeyde anlayıp yaşamaya çalışan grubun, cemaatin veya toplumun anlayış ve yaşayışı birbiriyle özdeş değildir. Diğer bir deyişle İslâm, tek olan, temel prensipleri vahye dayanan ilâhî mesajı tanımlayan son dinin adıdır. İslâmî olan ise, bu ilâhî mesajın anlaşılıp pratiğe geçirilmesi sonucu oluşan ve değişime açık olan yorum ve yaşam tarzıdır.

Bir mezhep, cemaat veya tarikat, kaynak olarak Kur'an ve Sünnet'ten yola çıkıyorsa İslâmîlik vasfını kazanmakla beraber İslâm'ın bizzat kendisi değildir. Bu bağlamda Hanefî İslâm'ı, Sünnî İslâm'ı, Alevî İslâm'ı, Arap İslâm'ı, Türk İslâm'ı gibi söylemlerin tekrar gözden geçirilerek düzeltil-

mesi gerekir. İslâm tektir ve kaynakları malumdur. Fırkaya, mezhebe, tarikata, coğrafyaya ve etnik yapıya göre değişmez. İslâm bunların hepsinin üzerinde evrensel bir mahiyet arz eder. Hanefî İslâm'ı yerine Hanefiliğin İslâm anlayışı ve pratiği; Alevî İslâm'ı yerine Alevîliğin İslâm anlayışı ve pratiği; Kâdirî veya Mevlevî İslâm'ı yerine Mevlevîliğin veya Kadirîliğin İslâm anlayışı ve pratiği; Arap, Türk veya Alman İslâm'ı yerine belirli bir coğrafyada yaşamakta olan insanların, cemaat veya toplumların İslâm anlayışı ve pratiği tabirlerini kullanmak daha tutarlı olur. Kaldı ki bir kişi mezhebî yönden Şâfiî, kelâmî yönden Eş'arî, tasavvufî yönden Nakşibendî veya Bektaşî olabilir. Yine Irak gibi Arapların çoğunlukla meskûn buldukları yerlerde etnik olarak Türk veya Kürt topluluklar Araplarla aynı mezhebe veya tarikata mensup olabilecekleri gibi, Türklerin çoğunlukla meskûn oldukları coğrafi bölgelerde de daha farklı etnik gruplar olabilir ve bunların hepsi ortak bir mezhebe veya tarikata mensup olabilirler. Bektaşî tarikatı mensupları arasında Sünnîliğe veya Alevîliğe mensup Müslümanlar bulunabileceği gibi, tarikat mensuplarının ırkî veya etnik kimlikleri de birbirlerinden farklı olabilir. Yine Sünnî Müslümanların arasında Türk, Arap, Fars ve diğer etnik ve ırkî yapılara mensup insanlar bulunabileceği gibi, Alevî Müslümanlar arasına da söz konusu etnik ve ırkî yapılara mensup insanları bulmak mümkündür. Yani diyalektik ve ayrımcı bir mantıkla Sünnîliği Arap İslâm'ı olarak, Alevîliği de Türk İslâm'ı olarak nitelendirmenin demagoji olmanın dışında hiçbir bilimsel ve gerçekçi zemini olamayacağı gibi bu durum vakıaya da mutabık değildir. Kaldı ki tek tip Sünnîlik veya Alevîlikten bahsetmek bile mümkün değildir. Ancak Türk veya Arap toplumlarının İslâm anlayışlarında ve hayat tarzlarında tarihî olarak sahip oldukları geleneklerin, örf ve âdetlerin belirli derecelerde etkin olması kaçınılmazdır. İslâm'ın kurumlaşmış olduğu Kur'an'ın nüzul asrından ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra tarihî bir süreç içerisinde teşekkül eden bu oluşumların hiçbiri İslâm'la özdeş değildir. Ayrıca Müslüman toplumların tarihî ve kültürel birlikteliklerinin bir sonucu olarak belirli derecede birbirlerinin gelenek ve göreneklerinden etkilenmiş olmaları da normaldir. Hiçbir mezhep, fırka, grup, cemaat veya tarikat bu durumdan istisna edilemez.

Alevîliğin sözlü kültüre dayandırılarak anlaşılacak istenmesi, sözlü kültür olarak aktarılan söylence ve menkıbelerin Alevîliğe mal edilmesi onun mitolojik bir çerçeveye oturtularak anlaşılmasına yol açmıştır. Sözlü kültürün din anlayışlarının oluşumuna etkisi olmakla beraber, dini algıla-

ma biçiminin belirlenmesinde tek ve belirleyici unsur olarak ele alınması doğru bir yöntem kabul edilemez. Kaldı ki sözlü kültür sadece Aleviliğe has olmayıp, Sünnî halk Müslümanlığında ve tasavvufî anlayışta da yaygın olarak kullanılmaktadır. Alevilik ve Bektaşilik, özellikle siyasi olayların ve gelişmelerin sonucunda büyük kırılmalar ve dönüşümler geçirmiş, tek bir oluşum olmaktan çıkarak birden fazla Alevilikler üretilmiştir. Aleviliği İslâm'dan bağımsız bir din olarak inşa etme ve onu Türkiye'de azınlık durumuna düşürme teşebbüsleri de bu tür üretimlerin bir sonucu olmalıdır.³⁹ Dolayısı ile Alevilik konusu kendi kültürel ve yazılı kaynakları üzerinden tanımlanmadığı sürece pek çok sorunla karşı karşıya kalmak kaçınılmaz görünmektedir. Bu bakımdan Aleviliği yazılı kaynaklarından hareketle tanımlama ve ilgili sorunları bilimsel zeminde ele alıp çözme yolunda yapılan çalışmalar son derece önemlidir ve şükürler olsun ki artık bu yönde ciddi mesafeler kaydedilmektedir.

Alevî kelimesi, Buharî, Mekki, Medenî, Zemahşerî, Hanefî, Hanbelî, Bektaşî kelimeleri gibi Ali kelimesinin ism-i mensubu olarak Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven ve ona bağlı olan, Ali'ye ait, Ali'nin soyundan gelen gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ Kelimenin kavramsal boyutuna gelince, herkesin kabul edeceği bir tanım getirmek oldukça zordur. Çünkü tarih boyunca dilciler, tarihçiler, şair ve edebiyatçılar, fırka ve mezhepleri inceleyenler bu kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin tasavvufta tarikat silsilesi Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan Kâdirî, Mevlevî, Bektaşî ve benzeri tarikatlara Alevî denilirken, İslâm mezhepleri tarihinde Alevî adı, çok genel anlamda Hz. Ali'nin şehid edilmesi, Sıffin ve Kerbelâ olayları gibi İslâm tarihinin ilk döneminde yaşanan siyasî olaylar ve kırılmalar sonucu Ali taraftarlığı olarak ortaya çıkan Şia ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Alevî, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra devlet başkanı olarak Allah ve Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğine inanan ve imametin (dinî mânâda siyasi liderliğin) kıyamete kadar Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi Fatıma'nın soyundan gelenlere ait olduğunu savunan görüşün sahiplerine atfedilir. Dolayısı ile Şia'nın Zeydiyye, İsmailiyye, On İki İmamiyye, Nusayriyye ve diğer grupları için⁴¹ Alevî tabiri kullanılmaktadır. Alevî tabiri, Türk ve Batılı araştırmacılar arasında 19. asırdan itibaren Anadolu ve Balkanlarda yaşayan,

39 Bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s. 10-11.

40 Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, s. 7.

41 Kutlu, *a.g.e.*, s. 1-16; Bozkuş, *a.g.e.*, s.74-78.

önceleri Kızılbaş, Işıklar, Abdallar, Torlaklar, Hurûfler ve daha genel anlamda Kalenderî ve Bektaşî adıyla bilinen mistik topluluklar için yaygın bir kullanım kazanmıştır.⁴² Ancak Bektaşîlik kurumlaşmış bir tarikat hüviyeti arz ederken, Alevîliğin geçmişte ve günümüzdeki yapılanması, Ocakzâdelik ve Dedelik kurumu göz önüne alındığında, tarikat benzeri mistik sûfi bir yapılanmaya benzemektedir. Aslında Kızılbaş Alevilikle Bektaşîlik arasındaki farklılaşma, siyaset temelli sosyo-kültürel bir farklılaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki siyasal çekişmeler sonucunda, kırsal kesimdeki Bektaşîlik Erdebil tekkesine sempati duyarak kültürel ve siyasal yönlerden şehir Bektaşîliğinden farklılaşmaya başlamış ve belirli derecede Şia'nın siyasî fikirlerinin etkisi altında kalmıştır. Bununla beraber Anadolu Alevîliği, On iki İmâmiyye Şiiliğini mezhep olarak benimsememiştir. Mâturîdîlik, Şîlik dâhil birçok ekol ve mezhebin, tasavvufî hareketlerin Alevîlik üzerinde etkisi olmasına rağmen, Anadolu Alevîliği, mürşit/dede-talip ilişkisine dayalı din anlayışını ve yaşayışını sürdürmüştür. Alevî-Bektaşîlerin Sûfi ve Sünnî kültür havzasında bulunmalarının, onların bazı Şîî inanç unsurlarını almalarını engelleyememişse de, Şiileşmelerini engellediği söylenebilir.⁴³ Makâlat ve Buyruklar gibi Alevîliğin yazılı kaynaklarında Allah, Kur'an, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi öne çıkarken; Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat olarak isimlendirilen Dört Kapı ve bunların her birinin makamları olan toplam kırk makam ve tarikat erkânı zikredilip vurgulanmaktadır. Bu makamlar içerisinde Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmak gibi iman prensipleriyle beraber namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler, Sünnet'e ve tarikata mensubiyet, helal kazanç, kanaatkârlık, ilim ve edep öğrenme, sır saklama, sabır, şefkat, tevazu, hayâ, cömertlik, iyilik, doğruluk, emanet, kendini bilip nefisle savaşma, yetmiş iki millete aynı gözle bakıp ayıplamamak gibi ahlâkî faziletler birbiriyle bağlantılı bir bütün halinde zikredilip teşvik edilmektedir.

Sonuç olarak İslâm, mezhepler, fırkalar, tarikatlar ve siyasi hareketlerin üzerinde bir konum işgal etmektedir. İslâm tarihinde mezhep ve tarikatlar oluşmadan önce kurumsal anlamda mevcut olan ve bütün Müslümanlar için kaynak oluşturan bir İslâm vardır. Daha sonra oluşan farklılaşmalar ve geleneksel yapılar dini anlama, yorumlama ve yaşama süreç-

42 Bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s.16.

43 Bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s. 34.

lerinin bir sonucudur. İslâm dini açısından Hıristiyanlıkta olduğu gibi herhangi bir mezhebi veya ekolü dinin kendisi ile özdeş hale getirip mutlaklaştırarak diğer oluşumları ortadan kaldırılması gereken heterodoks yapılar olarak değerlendirmenin hiçbir zemini olamaz. Kur'an'ın nüzul döneminden ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra tarihi süreçte ortaya çıkan mezhebi, kelâmî, fıkhi ve tasavvufî oluşumların ve belirli düzeyde kurumsallaşan geleneklerin İslâm'ı anlama ve yaşama bakımından önemi, dini tecrübeye yaptıkları katkı inkâr edilemez. Aslında bütün bunları dini anlayış, bilgi ve tecrübe birikimi açısından zenginlik ve çeşitlilik olarak kabul etmek gerekir. Ancak yanlış olan şey, geleneğin dinin kendisi ile özdeşleştirilerek mutlak bir konuma oturtulması, bir şekilde geleneğin dondurulmasıdır. Kur'an bu noktada Müslümanları irşad ederek, körü körüne atalarının dini üzerinde ısrar edenlerin, ruhbanlarının ve din adamlarını rab edinenlerin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Yapılması gereken şey, İslâm'ın asli kaynaklarını referans alarak geleneğin süzülmesi ve zenginleştirilerek dinamik bir anlayışla devam ettirilip korunması olmalıdır. Bu noktada Sünnî ve Alevî Müslümanlara, geleneğe saygı ile beraber İslâm dinine yaklaşımda mezhepler ve gruplar üstü bir çizgide vahyin kendisini ve akli referans almak, çoğulcu bir anlayışla farklılıklara saygı duymak, aralarındaki kardeşlik, rahmet ve sevgi bağlarını güçlendirmek, geleneği de bu bağlamda değerlendirerek geliştirmek gibi önemli bir sorumluluk düşmektedir.

Aleviler, Anadolu'da yüzyıllarca Osmanlı yönetimi ile Safevi propagandası arasında sıkışmış, medrese ve mektepten mahrum kalmış, neticede ameli açıdan ne Safevilerin benimsediği Caferiliği ve ne de Osmanlı'nın benimsediği Hanefiliği öğrenme ve yaşama imkânı bulabilmişlerdir. Bu arada Müslümanlık öncesi inançlarına birtakım dini semboller ve telmihler atfetmek suretiyle, cem, semah, musahiplik, düşkünlük vb. bazı dini-sosyal mekanizmalar oluşturmuş ve bugün bunları birer inanç ve ibadet olarak algılamaktalar. Dolayısıyla tarihte ve günümüzde Alevilerin Hz. Ali, Hz. Hüseyin, On İki İmam ve Ehl-i Beyt'e karşı besledikleri aşırılık ile Sünnileri bunların karşıtları olarak görmeleri, bütünüyle bu propagandanın bir sonucudur. Oysa bu ülkede her Müslüman, Hz. Ali başta olmak üzere, bu insanların her birini seçkin birer din bilgini ve dini bütün kahraman olarak sever, bağrına basar. Şiiliğin ve diğer bazı mezheplerin olaylara yaklaşımı karşısında "Sünnilik" diye nitelenen siyasi-dini yaklaşım ortaya çıkmıştır. Kısaca bu yaklaşım, siyasi konularda Şia'ya, itikadi

konularda Mu'tezile'ye ve fıkhi konularda da Batınıliğe karşı zamanla oluşmuş ve Müslümanların çoğunluğunun benimsediği bir anlayıştır.

Bugün İslam dinine mezhepler ve gruplar üstü bir çizgide vahyi ve akli ön plana alarak yaklaşmanın zamanı gelmiştir. Zira bir insanın Müslüman sayılması için herhangi bir mezhebe veya tarikata bağlı olması gerekmez. Hz. Peygamber zamanında mezhep ve tarikat yoktu. İman esaslarına inanan herkes müslümandır. İslam'ın şartları da Sünniliğin şartları değildir. Bir Alevi namaz kılmakla, oruç tutmakla Sünnî olmaz, sadece İslam dinine ait bir ibadeti yerine getirmiş olur.

Netice itibariyle, dini-siyasi nitelikli görüş ayrılıklarının çoğunun temelinde dünyevi çıkarlar ve siyasi çatışmalar yatmaktadır. Tarihi, analitik olarak yeniden okuduğumuzda bu tartışmaları geleceğe taşımanın bir anlamının olmadığını anlamaktayız. Çünkü Müslümanların düşünce ve inanç sorunlarının pek çoğu İslam'ın öğretisinden çok onun tarihine aittir. Burada tarihe ait olan ile dine ait olan arasındaki farkı iyi bilmek gerekir. Zira tarihten gelen kimi siyasi anlayışları İslam'dan saymak, dogmatizmin beslendiği köklü ve yaygın bir yanılığdır. İnanç görüntüsü almış çatışma ve gerilimlerin kavranması, kutsal sanılan kimliklerin ve çatışmaların gerçekte öyle olmadıklarının teolojik ve tarihsel bir yöntemle ortaya konması, kimlikler üzerinden yürütülen gerilim politikalarını geçersiz kılacak ve bu alandaki tıkanmaların aşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kutsal olanı olmayandan ayırmak, anlam arayışlarına ve hakikat sorgulamalarına İslam açısından sunulacak olan güçlü bir önerinin dayanağını oluşturacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sivas, tarih boyunca hep 'uç'da, sınır şehri veya sınırdaki bir şehir olmuştur. Anadolu'ya atfedilen 'kavimler kapısı' sözünü en çok hak eden yerlerden biri Sivas olsa gerekir. Zira ilk çağlardan itibaren Ön Asya'da adı anılan, izine rastlanan tüm topluluklar, kavimler, uluslar ve tabii ki inançları, dinleri, adetleri ve töreleriyle Sivas'a konup göçmüştür. Bu konup göçme, gelip geçme anlamında olmamıştır. Hemen her biri bir öncekine karşı egemenlik savaşı vermiştir. Devletler gelip geçerken, insanlar hayat kavgası vermiş, savaşlar onların üstünden geçmiştir. Her 'egemenlik'le birlikte gelen dinler, adetler, töreler de bir öncekini silmeye uğraşmıştır. Böylece binlerce yılın uzantısında tuhaf bir eklemeler silsilesi oluşmuştur. Şehir, Anadolu coğrafyasının ortasında bulunması dolayısıyla hep çatış-

ma alanı olmuştur. Onun bu konumu, tarihte hem bir itibar, hem de bir ceza kaynağı olmuştur.

Kendisini İslam dini konusunda, toplumu bilgilendirmekle vazifeli gören herkes, İlahiyat alanı ile ilgili birtakım ön bilgileri bilmek durumdadır. Aksi takdirde, mezhep, tarikat veya bir başka beşeri oluşuma ait, tarihsel birtakım inanç ve uygulamaları dinin özüne aitmiş gibi görme tehlikesi ile karşı karşıya kalır.

Alevilik ve Sünnilik kavramları, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili bir farklılaşma değildir. Bilakis din-siyaset ilişkisi bağlamında ortaya çıkmış siyasi-dini yaklaşımlardır. Zira geleneksel dini bilinç yapımızda dini ve siyasi öğeler iç içe geçmiş durumdadır. Bu anlamda dini düşüncemizi yenilememiz önümüzü tıkayan noktaları belirlememize bağlıdır. Tartışmanın merkezinde sahabe arasında yaşanan siyasi olaylar karşısında ortaya konan Şîî ve Sünnî yaklaşım farklılığı yatmaktadır. Sünnî yorum, Peygamber'in vefatı sonrası yaşanan olaylar karşısında, başta ilk dört halife olmak üzere, sahabelere saygılı olmayı, sahabeyi bir bütün olarak hayırla anmayı, yönetim konusunda itaat, istikrar ve ihtiyat tarafını tutmayı öncelikli bakış tarzı olarak benimsemiştir. Şîî yorum ise sahabeler arasında ayırım yaparak bir kısmını aşırı yüceltmeyi ve başta ilk üç halife olmak üzere sahabenin ileri gelenlerini suçlamayı öne çıkartmıştır. Aleviler de, Safevilerin etkisiyle, Şîîliğe ait tezleri benimsemiş ve yıllarca Anadolu'da yaşanan Alevi-Sünni ayrılığının temelinde bu siyasî yorum farklılığı belirleyici olmuştur.

Aleviler, Anadolu'da yüzyıllarca Osmanlı yönetimi ile Safevî propaganda arasında sıkışmış, medrese ve mektepten mahrum kalmış, neticede ne Safevilerin benimsediği Caferiliği, ne de Osmanlının benimsediği Hanefiliği öğrenme imkânı bulabilmişler. Dini-siyasi nitelikli görüş ayrılıklarının çoğunun temelinde çıkarlar ve siyasi çatışmalar yatmaktadır. Tarihi yeniden okuduğumuzda bunları geleceğe taşımanın bir anlamının olmadığı anlaşılır. İslam'da düşünce ve inanç sorunlarının pek çoğu İslam'ın öğretisinden çok onun tarihine aittir. Burada tarihe ait olan ile dine ait olan arasındaki farkı iyi bilmek gerek. Zira tarihten gelen kimi ideolojik anlayışları İslam'dan saymak, dogmatizmin beslendiği köklü ve yaygın bir yanlıdır. İnanç görüntüsü almış çatışma ve gerilimlerin kavranması, kutsal sanılan kimliklerin ve çatışmaların gerçekte öyle olmadıklarının teolojik ve tarihsel bir yöntemle ortaya konması, kimlikler üzerinden yürütülen gerilim politikalarını geçersiz kılacak ve bu alandaki tıkanmaların aşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kutsal olanı olmayandan ayırmak,

anlam arayışlarına ve hakikat sorgulamalarına İslam açısından sunulacak olan güçlü bir önerinin dayanağını oluşturacaktır.

Diyanet, Alevi vatandaşların inanç ve ibadet anlayışının bütünlük kazanması için bilgi ve kaynak desteği sunmalı. Geniş çaplı alan araştırmalarını desteklemeli ve bu araştırmaların sonuçlardan yararlanmalı. Alevi-Bektaşî kaynakları yayınlama projesini devam ettirmeli. Zira Alevi bir aileden gelmek Alevilik hakkında yeterli bilgi sahibi olmak anlamına gelmez. Diyaloga açık Alevi dedelerle, vakıf ve dernek başkanlarıyla irtibat halinde olmalı ve görüşlerinden yararlanmalı. Pratik çözümler üretmeli ve Aleviliği dar kalıplar içinde millî bir inanç gibi sunan yaklaşımın etkisinden kurtarmalıdır. Alevilerin yaşadığı yerleşim birimlerine Alevilik konusunda bilgili, kendini yetiştirmiş, iletişim yeteneği gelişmiş ve sosyal yönü güçlü görevliler atamalı. Görevliler, halkla iyi ilişkiler kurmalı, hastaları ziyaret etmeli, çocuklarla ilgilenmeli, sosyal etkinliklere katılmalı. Sohbetlerde Ehl-i Beyt'e, Hacı Bektaş Veli'nin eserlerine ve İslam'a yaptıkları hizmetlere yer vermelidir. Müftüler halkla iyi diyalog kurmalı, Aşure Günü ve Hızır Lokması gibi etkinliklere katılmalı.